

///// studie / article //////////////////////////////////////

KARL POPPER A SEPĚTÍ VĚDECKÉ METODOLOGIE A DEMOKRACIE

Abstrakt: Článek se zabývá způsobem, jakým vnímá vztah vědecké metody a demokracie Karl Popper. Toto sepětí je jedním ze základních atributů Popperova myšlení. Pro jeho pochopení je třeba zasadit Poppera do historického kontextu vývoje liberálního myšlení a poukázat na možné souvislosti se Schumpeterovou redefinicí demokracie. Výchozím bodem je však interpretace základních epistemologických předpokladů Popperova myšlení – konceptů provizornosti vědeckého poznání a ratio negativa. Primárním cílem článku je kontextualizace těchto předpokladů s politologickými a sociologickými důsledky. Ty lze spatřovat nejen s odmítnutím pozitivismu a esencialismu, ale také v Popperově preferenci volebních a stranických systémů. Na závěr je rozpracována problematika kritického racionalismu, hodnot a otevřené společnosti na základě možných námitek vůči Popperově teorii.

Klíčová slova: Karl Popper; politická teorie; metodologie vědy; demokracie; proceduralismus

PAVEL DOLEČEK

Filosofická fakulta Univerzity Karlovy
U Kříže 8, 158 00, Praha 5 - Jinonice
email / dolecek.pavel@seznam.cz

Karl Popper and the Connection Between Scientific Methodology and Democracy

Abstract: This article explores manner by which Karl Popper sees relation between scientific method and democracy. This connection is one of the foundations of Popper's thought. For adequate understanding it is necessary to put Popper in historical context within development of liberal thought and show possible links between his and Schumpeter's redefinition of democracy. Main point, however, is interpretation of basic Popper's epistemological presumptions – concept of temporality of scientific knowledge and ratio negativa. Primary aim of the article is contextualization of these presumptions with their sociological and political consequences. Those can be seen not only in Popper's refusal of positivism and essentialism, but also in his preference of electoral and party systems. At the end, concepts of critical rationalism, values and open society are elaborated according to possible objections to Popper's theory.

Keywords: Karl Popper; political theory; methodology of science; democracy; proceduralism

V českém akademickém prostředí je Popperovo dílo i díky překladům¹ známé a jeho metodologie vědy je standardní součástí filosofických debat.² Podobně jako u zahraničních publikací je i u nás důsledkem důrazu na jeho teorii vědy brán často nedostatečný zřetel na problematiku politické teorii, resp. vztahu politické teorie a teorie vědy.³ Politická teorie je povětšinou buď vykreslena jako paralelní oblast zájmu, nikoli tedy jako přímá aplikace jeho vědecké metody,⁴ nebo je politická teorie vnímána jako podkategorie pro obecnější téma metodologické jednoty sociálních a přírodních věd, a tedy jako jedna z aplikací konceptu dílčího inženýrství jakožto modelu antihistoricistického přístupu k sociálním vědám.⁵

Každá z těchto perspektiv je v rámci popperovského bádání relevantní, v tomto článku se nicméně zaměřím na konkrétní téma jeho politické teorie, kterým je pojetí demokracie. Vyjdu ze základního tvrzení, že Popper, v duchu proceduralistického přístupu, vnímá demokracii jako metodu. Cílem článku je interpretovat tuto myšlenku v kontextu filosofie vědy, mezi jejíž základní témata v Popperově podání otázka metody patří. Především se ukazuje potřeba prozkoumat možnou paralelu mezi vědeckou a demo-

¹ Pro tento článek tvoří základní osu dvousvazková *Otevřená společnost a její nepřítelé* (Karl R. POPPER, *Otevřená společnost a její nepřítelé*. Praha: OIKOYMENH 1994) a dále *Bída historicismu* (Karl R. POPPER, *Bída historicismu*. Praha: OIKOYMENH 2008) a *Logika vědeckého bádání* (Karl R. POPPER, *Logika vědeckého bádání*. Praha: OIKOYMENH 1997). Kromě zmíněných monografií lze najít poučení o Popperově politickém smýšlení ve sborníku *Život je řešení problémů* (Karl R. POPPER, *Život je řešení problémů*. Praha: Mladá fronta 1998). Cenným zdrojem je i Popperova intelektuální autobiografie *Věčné hledání* (Karl R. POPPER, *Věčné hledání*. Praha: Prostor 1994) a diskusní sborník *Budoucnost je otevřená* (Karl R. POPPER – Kondrad LORENZ, *Budoucnost je otevřená*. Praha: Vyšehrad 1994). K tomuto bohatému výčtu česky dostupné literatury lze doplnit ještě rozsáhlý rozhovor s Popperem vydaný filosofickým časopisem *Reflexe* v číslech 7–8 (roč. 1992) a v čísle 9 (roč. 1993).

² Nejvýrazněji se systematicky věnuje Popperově filosofii Zuzana Parusniková, jejíž texty jsou v článku využívány. Ze značného množství zahraničních monografií mapujících celkové Popperovo dílo zmiňme: Anthony O'HEAR, *Karl Popper: Philosophy and Problems*. Cambridge: Cambridge University Press 1995; Bryan MAGEE, *Popper*. London: Fontana 1973; Phil PARVIN, *Karl Popper*. London: Continuum 2010.

³ Výjimku tvoří sborník Milan ZNOJ (ed.), *Šance otevřené společnosti*. *Studia Philosophica XIII*. Praha: Karolinum 2002.

⁴ Wayne J. NORMAN, „A Democratic Theory for a Democratizing World? A Re-assessment of Poppers Political Realism.“ *Political Studies*, roč. 41, 1993, č. 2, s. 252–268.

⁵ Viz Zuzana PARUSNIKOVÁ, *Rozum – Kritika – Otevřenost*. Praha: Filosofie 2007, s. 277–314. Srv. Michael FREEMAN, „Sociology and Utopia: Some Reflections on the Social Philosophy of Karl Popper.“ *British Journal of Sociology*, roč. 26, 1975, č. 1, s. 20–34. Dále též Michael LESSNOFF, „The Political Philosophy of Karl Popper.“ *British Journal of Political Science*, roč. 10, 1980, č. 1, s. 99–120.

kratickou metodu s ohledem na její charakter v obou rovinách. Alan Ryan ve svém článku poukazuje na fakt, že za předpokladu Popperova spojování otázek metodologický s otázkami demokratickými lze vznést tři otázky.⁶ Lze se ptát, zdali liberální demokracie představují vhodné prostředí pro pěstování vědy. Dále se lze ptát, zdali existuje jistá přirozená podobnost mezi demokratickým provozem a vědeckým bádáním. A nakonec může být předmětem zájmu i otázka, zdali věda, tak jak je dnes provozována, nějakým způsobem výrazně pomáhá či ovlivňuje demokratickou politiku.

Ve shodě s Ryanem můžeme říci, že filosofickou zajímavost má především otázka druhá. Základním motivem, který budu v tomto článku sledovat je právě problém, nakolik lze u Poppera pozorovat onu přirozenou podobnost, či lépe řečeno analogii, mezi demokracií a vědou. Tento záměr je založen na přesvědčení, že právě Popperova metodologie vědy je vhodným nástrojem pro správné pochopení jeho příspěvku k politické filosofii.⁷ Tím se otevírá množství otázek: Pokud není účelem vědecké metody klasifikovat výstupy bádání s ohledem na jejich „hodnotu“, nemělo by být ani součástí demokracie jakožto metody hodnocení výstupu základní demokratické procedury, totiž volby? Přestože tedy samotné přijetí nějaké metody vyžaduje jistý minimální normativní postoj, následující průběh procedury normativní postoje nevyžaduje? Otázka vědecké legitimacy procedur fyzikálních experimentů vedoucích k atomové bombě je jiným problémem než etické dopady její existence a možného (zne)užití. Etický problém výstupu vědeckého bádání není problémem její metody. Nelze pak tedy vinit demokracii jakožto metodu, umožní-li legitimní volbou nástup například totalitního režimu?

⁶ Alan RYAN, „Popper’s Politics: Science and Democracy.“ In: CANON, P. – MacDONALD, G. (eds.), *Karl Popper – Critical Appraisals*. New York – London: Routledge 2004, s. 174 (174–188).

⁷ Politickou filosofií (či teorií) ve vztahu k vědě míním způsob, jakým politická procedura může být či má být inspirována a odrážet procedury vědecké. Jedná se tedy jen o jistou výšeč Popperova politického myšlení, které ve svém celku je předmětem akademických debat, jejichž výsledkem je nepřekvapivě schopnost u Poppera vidět motivy pravicové i levicové. Například Jeremy Shearmur ve své knize *Political Thought of Karl Popper* vidí v Popperově *Otevřené společnosti* motivy levicové liberální a sociálně demokratické. Phil Parvin, přestože uznává existenci levicových motivů a problematičnost jednoznačného „škatulkování“, uvádí ve své popperovské monografii i liberálně-konzervativní kontext Popperova díla. Viz Jeremy SHEAMUR, *Political Thought of Karl Popper*. London: Routledge 1996, s. 109. Viz také PARVIN, *Karl Popper*. Jakožto zastávce egalitárního liberalismu vidí Poppera např. i Marek Hrubec. Viz Marek HRUBEC, „Hegelovské předpoklady otevřené společnosti.“ In: Milan ZNOJ (ed.), *Šance otevřené společnosti. Studia Philosophica XIII*. Praha: Karolinum 2002, s. 79 (75–83).

Problematika normativního obsahu pojmu demokracie a možné konotace s vědeckou metodou nastolují otázku charakteru demokratického proceduralismu. Jeho dominantním zástupcem v poválečné politické teorii je J. Schumpeter, který pro účely článku slouží jako referenční bod pro interpretaci Poppera. Na jedné straně sdílí přesvědčení o procedurální povaze demokracie a nutnosti nahradit dosavadní přístupy, na straně druhé ale Popperův pojem „otevřená společnost“ umožňuje jeho politické teorii nabídnout širší prostor pro občanskou společnost, která bývá v procedurálních či minimalistických koncepcích demokracie upozaděna. Pokusím se ukázat, že pojmy demokracie a otevřená společnost nejsou u Poppera synonyma, čímž lze najít cestu, jak Poppera částečně rehabilitovat pro současné diskuse o povaze demokracie, která často pracuje s širším normativním konceptem demokracie.

Rozpracováním těchto témat se ukáže epistemologická fundace Popperova pojetí demokracie, tedy jeho závislost na jeho teorii vědy. Hájím tezi, že Popperovo pojetí demokracie je primárně epistemologický projekt. V první části se pokusím nastínit důležitý dobový kontext vzniku Popperova pojetí demokracie s odkazem na podobně motivované teorie Hayeka a Schumpetera a zároveň ukázat možnou klasifikaci Popperova přístupu pomocí pojmu proceduralismu. Konfrontací s přístupy zmíněných ekonomů se ozřejmí i specifický typ proceduralismu, který Popper zastává. V další části se budu zabývat výchozí Popperovou epistemologickou tezí a konfrontuji ji s jeho charakteristikou demokracie. Na základě této konfrontace zmíním způsob, jakým Popper aplikuje tato východiska pro své pojetí volebního a stranického systému. V závěrečné části se pokusím nastínit možné námítky k Popperově pojetí demokracie na jejichž základě lze rozpracovat další možné aspekty jeho myšlení.

Poválečný proceduralismus

Popperova *Otevřená společnost a její nepřátelé* vychází roku 1945, avšak její vývoj lze hledat už na konci let 30. Pro lepší pochopení kontextu Popperova spisu je však třeba přihlídnout k dalším dvěma dílům, která tvoří neopominutelnou část demokratického uvažování, pro který zde užívám termínu poválečný proceduralismus. Jedná se o *Cestu do otroctví* F. A. Hayeka vydanou roku 1944 a dílo *Kapitalismus, socialismus a demokracie* od J. Schumpeter z roku 1942. Přestože psaní a následně i vydání spadá do let válečných, má termín „poválečný“ své opodstatnění. Každá z výše uvedených knih předkládá svébytný, byť v mnohém podobný demokratický program pro pová-

lečný svět a jeho rekonstrukci.⁸ Jejich argumentace dle mého předpokládá základní dvě premisy.

(i) Demokracie je žádoucím systémem poválečné obnovy. Tento předpoklad, navzdory dnešní perspektivě, není nijak samozřejmý či banální. Demokracie jako typ režimu po několika meziválečných selháních, navíc v tradici liberálního myšlení zatížený mnoha námitkami, působí dobově spíše v roli jedné z alternativ. Nikoliv tedy v roli nezpochybnitelné normy. Má-li však být přípustná, je nutno se oprostít od pojetí, které je známo v schumpeterovské tradici jako pojetí „klasické“.⁹ Schumpeter definoval klasickou demokracii jako metodu institucionálního uspořádání sloužící k dosažení politických rozhodnutí. Tato rozhodnutí uskutečňují obecné blaho tím, že lid rozhoduje sporné otázky volbou jednotlivců, kteří se následně shromažďují za účelem plnění právě vůle lidu. Schumpeterova námitka k této tradiční demokracii má dvě základní oblasti. Největší rozpor shledává Schumpeter v samotných předpokladech této teorie, tedy v postulátu existence obecné vůle a blaha, ale i přílišném osvícenském důrazu na lidskou racionalitu. Druhou námitkou je převrácení následnosti volby lidu a řešení problémů. Tam, kde má mít jednoznačný primát volba jednotlivců jako *conditio sine qua non* pro řešení obsahu politiky, chápe tento vztah klasická doktrína opačně a samotnou volbu upozaduje. Jeho alternativní teorie demokracie pak volbu upřednostňuje a v demokracii vidí metodu institucionálního uspořádání pro dosahování politických rozhodnutí, ve kterých jednotlivci v konkurenčním zápase o volební hlasy získávají moc rozhodovat.¹⁰ Nakolik se jeho koncept střetává s Popperovými, k tomu se vrátím dále. Prozatím se soustředíme na fakt, že Schumpeter jednoznačně vychází z teze, že demokracie je pře-

⁸ Hledání styčných bodů mezi zmíněnými autory je v literatuře značně asymetrické. Literatura zabývající se vztahem Popperova a Hayekova myšlení nabývá nepřehledného rozsahu. Výběrově zmíníme: Calvin HAYES, *Popper, Hayek and the Open Society*. London: Routledge 2009, s. 11–40; Alan EBENSTEIN, *Hayek's Journey*. New York: Palgrave MacMillan 2003, s. 171–185; John GRAY, *Hayek on Liberty*. London: Routledge 1986, s. 106–111; Edward FESER (ed.), *Cambridge Companion to Hayek*. Cambridge: Cambridge University Press 2007, s. 132–147. V češtině pak Josef MOURAL, „Otevřená společnost: geneze a kontext.“ In: Milan ZNOJ (ed.), *Šance otevřené společnosti. Studia Philosophica XIII*. Praha: Karolinum 2002, s. 9–24. Naopak ke vztahu Poppera a Schumpetera literatura téměř absentuje. Výjimku tvoří text Miroslava Nováka: Miroslav NOVÁK „Popper a Schumpeter: dvě neklasické teorie demokracie.“ In: Milan ZNOJ (ed.), *Šance otevřené společnosti. Studia Philosophica XIII*. Praha: Karolinum 2002, s. 51–64. Novák se systematicky a komparativně zabývá Popperovou teorií demokracie, nicméně se nevěnuje jejímu založení v jeho filosofii vědy.

⁹ Joseph Alois SCHUMPETER, *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno: CDK 2004, s. 268ff.

¹⁰ *Ibid.*, s. 287ff.

vším metoda; vše ostatní je z tohoto předpokladu odvozené. Nikoli nejvyšší cíl sám osobě, nýbrž prostředek k cílům jiným. Tento procedurální rozvrh demokracie je základním stavebním kamenem nejen pro tři výše zmíněné autory, ale přebírají jej mnozí další liberální teoretici.¹¹

(ii) Standardní liberální výtka vůči demokracii je její totalizující tendence, kterou mnozí autoři shledávali v pojetí demokracie francouzského osvícenství. Na tomto poznatku nedlouho po válce hlasitě stavěl svoje liberální pojetí demokracie především Talmon.¹² Jak ale uvidíme v poslední části mého příspěvku, existuje zde širší shoda.¹³ Proceduralismus staví svojí argumentaci na důsledném formalizování konceptu demokracie a jeho redukci na uspořádání politických institucí s jen minimálním definováním norem, cílů a dober. Instituce svobodné volby pak plní roli jakési vlajkové lodi ústavnosti a garanta institucí z ní odvozených. Pokusme se tedy obecně rekonstruovat myšlenkový proces teorie procedurálního liberalismu. (a) Klasické demokratické doktríny pracují s normativním obsahem politiky (např. obecné blaho) a definováním cílů. (b) Normativní nároky v radikální podobě¹⁴ vedou ke stírání rozdílu mezi státem a společností a znemožnění jedinců sledovat dobra vlastní, tedy k totalitě. (c) Je třeba reformulovat demokracii ve smyslu jejího normativního vyprázdnění a důrazu na institucionální provoz za účelem zabránění bodu (b). Ke kritice toho schématu

¹¹ Toto stanovisko rozhodně netvrdí, že procedurální či minimalistické teorie demokracie jsou jediným proudem v rámci liberální politické teorie. Fundamenty liberální teorie nepochybně umožňují širší normativní koncepce demokracie. Cílem článku není představení spektra demokratických teorií ani postavení proceduralismu jako takového v rámci tohoto spektra. Proto pro účely článku budem uvažovat užší pojetí liberální teorie demokracie, který umožňují objasnit podstatné rysy Poppera specifického a povětšinou v demokratické literatuře přehlíženého přístupu. Viz Adam PRZEWORSKI, „Minimalist Conception of Democracy: A Defense.“ In: DAHL, R. – SHAPIRO, I. – CHEIBUB, J. A. (eds.), *The Democracy Sourcebook*. Cambridge, MA: MIT Press 2003, s. 12–18. K Schumpeterově teorii je v češtině dostupný úvod: Ian SHAPIRO – Jürgen HABERMAS, *Teorie demokracie dnes*. Praha: Filosofía 2002, s. 38–52.

¹² Jacob TALMON, *O původu totalitní demokracie*. Praha: SLON 1998.

¹³ Neměl by zde být zamlčen fakt, že demokracie byla předmětem kritik samozřejmě již dávno před Hayekem, Popperem či Schumpeterem. Snad se dá i říci, že mnohé z námitek lze najít v dílech klasiků jako Mill, Madison či Tocqueville. Přímá zkušenost s válkou a odhalení reálných slabin demokracie meziválečné doby však poskytuje pro liberální myslitele neodbytnou výzvu k reformulaci a aktualizaci starších myšlenek. V tomto smyslu lze hovořit o poválečné proceduralismu jako o „druhém kole“ liberálního procedurálního testování předpokladů a důsledků demokracie.

¹⁴ Mním tím filosofickou, ale zároveň i historicky reálnou, tendenci hledání „Dobra“ či „Blaha“, tedy normativního principu, který pokud je poznán, nepřipouští jinou možnost. V této souvislosti lze hovořit o politické aplikaci silné verze etického monismu.

se vrátím v následující kapitole, kde se s ní pokusím vyrovnat využitím Popperova metodologického arzenálu.

Pro důsledné pochopení pozice proceduralismu a Popperova myšlení konkrétně je nutné konfrontovat a rozlišovat vzory, jimiž se proceduralismus má inspirovat. V této souvislosti lze najít především dva zdroje inspirace; ekonomii a vědu. Ekonomická perspektiva je z výše zmiňovaných patrná především u Schumpetera či Hayeka, kde nemožnost v tržním řádu centrálně definovat obecné blaho vede ke snaze aplikovat tento postup i vůči demokratické politice. Ekonomii ovlivněný proceduralismus tvoří základní myšlenkový rámec určitých pojetí demokracie dodnes.¹⁵ V případě Poppera se však setkáváme s odlišným typem proceduralismu, který můžeme nazvat proceduralismem epistemologickým či vědeckým. Podobně jako v případě ekonomického argumentu ve prospěch procedurálního pojetí demokracie platila nemožnost centrálního či autoritativního určování preferencí a dober, i zde se vychází ze základní premisy odmítající možnost konečného nekritického či autoritativního stanovení pravdy ve vědecké proceduře. Rámec tržních pravidel a rámec vědeckého provozu vytváří formální řád, jenž je schopen zachovat legitimitu procesů, aniž by do nich sám vstupoval s konkrétním normativním obsahem. Ekonomizující pohled na demokracii je již tradičně kritizován nejen politickou levicí, ale i těmi, pro které se demokracie nedá redukovat jen na volební aritmetiku či „trh“ idejí založený na nabídce (politické strany) a poptávce (voliči). Dílčí otázkou pro Popperovo pojetí pak zůstává, nakolik se jeho proceduralismus může těmto kritikám vyhnout, a nakolik může být sám jejich terčem.

Demokracie, provizorium a *ratio negativa*

Historické ukotvení a možná komparace liberálních proceduralistů může na jedné straně částečně osvětlit trend ke „krocení“ demokracie převažující v myšlení některých liberálů dodnes, pro specifičnost Popperova pojetí je nicméně třeba obrátit pozornost k jeho vědecké metodologii. Snaha předvést Popperovu metodologii v celé jeho šíři a vývoji by jistě vydala na několik knih. Přesto lze z jeho díla vytknout atributy charakterizující jeho metodu jako celek. Zmíněné atributy pak lze následně aplikovat na jeho teorii demokracie. Postup této kapitoly bude tuto argumentační posloupnost respektovat. Na základě tohoto přístupu pak uvidíme, jakým způsobem lze odpovědět na onu druhou Ryanovu otázku z úvodu, která celé mé zkoumání uvozuje.

¹⁵ Michael CUNNINGHAM, *Theories of Democracy*. London: Routledge 2002, s. 73–123.

Rámec Popperova myšlení utváří do značné míry otázka demarkačního kritéria vědeckých výroků. Problematika podmínek, za jakých lze určitý výrok či hypotézu nazvat vědeckou byla v době vydání hlavní Popperovy filosofické analýzy vědeckého procesu záležitostí především pozitivistického diskursu.¹⁶ Obecně anti-metafyzický nádech vede tuto filosofii vědy ke klasifikaci výroků do tří skupin. (i) Výroky smysluplné náležející vědě a tedy v silném významu vědecké; (ii) dále výroky nesmyslné odkazující především k metafyzice filosofické tradice, ale i k otázkám etickým či náboženským. (iii) Nakonec pak výroky analytické, významově ukotvené v analýze významů slov v nich obsažených. Pozitivistická metodologie si pak využitím logické analýzy významů vět nárokuje určit smysluplnost a tedy vědeckou relevanci našich hypotéz.

Kýženým demarkačním kritériem smyslu pak byla verifikace. Pokud je hypotéza verifikovatelná přímo (přezkumem protokolárních vět s přímým vztahem k empirii) nebo nepřímo ale principiálně přeci jen ano, lze odlišit vědu od jiných, pro vědecký světový názor irrelevantních, způsobů zmocňování se světa. V příznačně zkratce lze zmínit dichotomii M. Schlicka přisuzující jako cíl vědě hledání pravdy (*pursuit od truth*), zatímco filosofii hledání smyslu (*pursuit of meaning*).¹⁷

Popperova recepce pozitivismu jej odmítá ve dvou na sebe navazujících a pro nás zajímavých aspektech. Jedná se otázku správnosti či legitimacy demarkačního kritéria verifikace a s tím spojený nárok na charakter hypotéz, které projdou demarkačním kritériem verifikace. Základní intencí Popperova vyvrácení pozitivismu je zpochybnění verifikace jakožto kritéria smyslu hypotéz a tedy i odlišení vědy od všeho ostatního. Popperův argument lze shrnout takto: (a) verifikace je podmínkou vědeckosti výroků; (b) vědecké bádání vede k formulaci obecných výroků; (c) obecné výroky se nedají verifikovat; z toho plyne; podstatná část vědy pracuje s nesmyslnými, tedy nevědeckými výroky.

Z výčtu kroků argumentu je možné odvodit dva zcela zásadní poznatky. Prvním je zřejmý fakt, že Popperova argumentace stojí na premise (c). Jakým způsobem tedy zpochybnit dobově nepřilíš problematizovanou povahu obecných zákonitostí ve vztahu k realitě? K zodpovězení této otázky je třeba pochopit informaci, kterou obsahuje premisa (b). Způsob jakým věda

¹⁶ Reprezentativní výbor textů logických pozitivistů viz Alfred J. AYER (ed.), *Logical Positivism*. New York: Free Press 1966. Dále viz též Ayerův úvod: Alfred J. AYER, *Language, Truth and Logic*. London: Penguin Books 1990.

¹⁷ Jaroslav PEREGRIN, *Kapitoly z analytické filosofie*. Praha: Filosofía 2005, s. 105.

dospívá k obecným výrokům je tzv. indukce. Jedná se abstrahování obecných zákonitostí z konkrétních pozorování; tedy přechod od konkrétního k obecnému. Pojem indukce má ve filosofii vědy dlouhou tradici sahající sice až do antiky, nicméně její novodobou reformulaci je třeba hledat u myslitelů jako F. Bacon či J. S. Mill.¹⁸ Problém indukce pro Poppera spočíval především v jeho logické rozpornosti. Zatímco běžný empiricky přístupný jev lze charakterizovat jako nahodilý, časově a prostorově daný a tedy i konkrétní, obecný výrok označující přírodní zákon má povahu charakterizovanou nutností, bezčasovostí a obecností. Logický přechod od jednoho k druhému pomocí indukce je logicky vadný. Popper tuto vadnost dokumentoval na příkladu s labutí. Výrok všechny labutě jsou bílé, není verifikovatelný, protože není možné pozorovat všechny labutě. A dokonce, i kdyby hypoteticky někdo vedl záznam o všech labutích, které kdy žily včetně současných, nikdy nelze předvídat budoucnost a náhodný výskyt labutě například černé. Stručně řečeno, nároky obecných výroků jsou v empirické realitě nesplnitelné, pokud je nástrojem jejich legitimace verifikace. Logický pozitivismus tedy v Popperových očích selhává v nárocích, jaké pokládá na obecné výroky. Tam, kde pozitivisté pracovali s vidinou výroků s konečnou platností potvrzených,¹⁹ viděl Popper rozpornost a potřebu jiného kritéria demarkace.

Věda namísto nereálného a chybného požadavku verifikace potřebuje nástroj skromnější, který by dodržel své základní poslání, které celá Popperova filosofie – vědy i politiky – obsahuje. Vědecké poznání, nároky a dosah vědeckých hypotéz jsou provizorní. Provizorium, neboli v tomto významu určitá dočasnost, nelze chápat jako negativum nebo snad slabinu. Slabinou je naopak nebezpečné nároky tam, kde je z povahy věci nelze klást. Soudím, že toto zjištění je naprosto nezbytné pro pochopení Popperova politického myšlení. Politika, podobně jako věda musí znát své možnosti a hranice. Tam, kde vědecká metodologie dbá na správný provoz vědy, musí v politice existovat mechanismy zajišťující správný provoz politiky. Je-li věda souborem mechanismů, pravidel a institucionálně zajištěných procedur, měla by jím být i demokracie. Pokud je věda zbavená nejen zastřešujícího cíle (metafyzické transcendence či teleologie), ale i zbavená požadavků na konečná řešení, je to dobrý návod i pro fungování demokracie. Tolik prozatím prosvítající

¹⁸ Popperova kritika indukce má složitější epistemologický záběr. Jedná se o kritiku zásadních východních tezí pozitivistů jako je empirická báze a atomární povaha protokolárních vět. Dále se Popper zabývá kritikou indukce nejen z pozice logiky, ale otevírá indukci krtice psychologické pomocí argumentačního arsenálu Davida Huma. POPPER, *Logika vědeckého bádání*, s. 3–23; viz též Zuzana PARUSNIKOVÁ, *Rozum – kritika – otevřenost*, s. 21–37.

¹⁹ POPPER, *Logika vědeckého bádání*, s. 18.

popperovské analogie mezi vědou a demokracií. Vysvětlení vědeckého a politického provizoria totiž žádá ještě jeden metodologický exkurz. Uvedme ho otázku. Co na místo verifikace? Či přesněji, existuje jiný typ demarkace, který by obstál před kritikou, jaké byla vystavena verifikace?

Popper v *Logice vědeckého bádání* představuje pojem falzifikace. Jeho odmítnutí pozitivistického kritéria verifikace a s ním i požadavek na rozhodnutelnost s konečnou platností uvádí Popper v *Logice vědeckého bádání*, když říká

že za kritérium demarkace se nemá vzít verifikovatelnost, nýbrž falzifikovatelnost. Jinými slovy: od vědeckého systému nebudu požadovat, aby byl vyčlenitelný jednou pro vždy v pozitivním smyslu, budu však vyžadovat, aby jeho logická forma byla taková, že může být vyčleněn pomocí empirických testů v negativním smyslu: empirický vědecký systém musí dovolovat své vyvrácení zkušeností.²⁰

Požadavek falzifikace a s ním spojený negativní empirický test hypotéz je patrně nejdůležitější odpovědí na pozitivistický nárok konečné potvrditelnosti hypotéz spojený s induktivně budovanými obecnými zákony. Při četbě Popperových spisů je zřejmý jeho příklon k jistému negativnímu pojetí rozumu. Tento rys nazvala Parusniková příznačně *ratio negativa* a považuje ho za možná největší přínos Poppera k filosofickému pojetí racionality.²¹ V Popperově pojetí není rozum konstruktérem teorií či hypotéz, jejich původ dle něj dokonce není třeba řešit, nýbrž jejich arbitrem. Jeho role je tak jen negativní, eliminující. Kromě faktu, že takováto eliminace je jediný logicky konzistentní přístup, který se vyhýbá problémům verifikace a indukce, staví svoji argumentaci především v opozici k tvrzení, které lze nazvat jako mýtus jistoty. Pro Poppera je věda kontinuální, nikdy neuzavřený proces střídání hypotéz,²² kdy ty nejlepší jsou svým empirickým obsahem nejnáchylnější k falzifikaci, a tedy pro vědu nejpřínosnější. Jakékoli jiné pojetí racionality

²⁰ *Ibid.* s. 19–20.

²¹ PARUSNIKOVÁ, *Rozum – kritika – otevřenost*, s. 221–229. Dále viz Zuzana PARUSNIKOVÁ, „*Ratio negativa* – The Popperian Challenge.“ In: Zuzana PARUSNIKOVÁ – Robert S. COHEN (eds.), *Rethinking Popper. Boston Studies in the Philosophy of Science*. Sv. 272. Dordrecht: Springer 2009, s. 31–46.

²² Karl R. POPPER, „Teorie vědy ve vývojověteoretickém a logickém pohledu.“ In: *Život je řešení problémů*. Praha: Mladá Fronta 1998, s. 15–40. Zde Popper přejímá evoluční vysvětlení vědeckého pokroku. Přestože byla pro Poppera evoluční teorie původně nepřijatelná, v pozdější fázi ji přejímá a sám rozvíjí. Přestože se jedná o významný posun v Popperově vnímání vědy, pro můj účel dovozování politické teorie z určitého pojetí vědy není zásadní.

ve vědě nemůže být založeno jinak než na naivním racionalismu, který sám sebe chápe jako fundaci všeho jiného, ač sám vyvratitelný není. Rozlišení mezi naivním a kritickým (či negativním) racionalismem se vrátím dále.

Shrňme nyní prozatímní poznatky. Vědecká metoda stojí na požadavku provizornost a negativity (ve výše uvedeném smyslu). Provizorium je vedeno cílem nedělat vědu něčím, čím není a být nemůže – systematickým akumulátorem konečně potvrzených pravd. Nemá tedy být určitým mechanismem na eliminaci problémů, kterých je čím dál tím méně, čím více toho víme. Tuto provizornost lze u Poppera uchopit skrze jeho pojem falzifikace, která v metodologii nahrazuje pozitivní akt potvrzení, a naopak preferuje negativní akt vyloučení. Pro dokreslení metodologického podloží jeho politické filosofie zmiňme kritiku esencialismu.

Deficit esencialismu

Kořeny historizující a uzavřené společnosti shledává Popper u Platónova esencialismu, jež se tak stal jedním z velkých témat jeho myšlení. Jeho kritikou se zabývá kromě *Otevřené společnosti* i v *Logice vědeckého bádání* či *Bídě historicismu*.²³ Obecně ho vymezuje právě v *Bídě*:

Metodologičtí esencialisté mají sklon formulovat své vědecké otázky tímto způsobem: „co je hmota?“, „co je síla?“ nebo „co je spravedlnost?“, a jsou přesvědčeni, že pronikavá odpověď na tuto otázku, odhalující reálný či esenciální význam těchto výrazů – a tudíž i reálnou a pravou přirozenost esencí jimi označovaných – je přinejmenším nezbytnou předběžnou podmínkou možnosti vědeckého výzkumu, ne-li jeho hlavním úkolem.²⁴

Proti esencialistům vystupuje Popper jako nominalista, kterého nezajímá hledání podstat, jako spíše snaha o proniknutí k tomu, jak se věci chovají. Otázka tedy například nesměruje k pojmu hmoty jako takovému, jako spíše k popisu, jak se ten který kus hmoty za určitých podmínek chová. Kritika esencialismu má v Popperově myšlení dalekosáhlé důsledky; zde se soustředím především na politicko-filosofické aplikace. Když v *Otevřené společnosti* Popper ukazuje nebezpečí Platónovy teorie, poukazuje především na jeho teorii spravedlnosti:

Viděli jsme, že Platónova idea spravedlnosti ze své podstaty vyžaduje, aby rození vládcí vládli a rození otroci otročili. Je to součást historicistického požadavku,

²³ SHEAMUR, *The Political Thought of Karl Popper*, s. 124–125.

²⁴ POPPER, *Bída historicismu*, s. 29–30. Viz také POPPER, *Otevřená společnost a její nepřátelé I*, s. 38.

podle kterého stát, aby zastavil jakoukoli změnu, má být kopií své Ideje či své pravé „podstaty“. Tato teorie spravedlnosti velmi jasně naznačuje, že Platon spatřoval základní problém politiky v otázce: Kdo bude vládnout.²⁵

Esencialismus ve své proklamované snaze dosáhnout poznání pravé podstaty věci se v politickém tázání nevyhne několikerého selhání. Pokusím se je zde z Popperovy argumentace vytknout, neboť i přes dvojí obecnost otevírají i možnou kritiku demokracie.

(i) Nazvěme první problém jako vágnost odpovědí esencialismu. Jde o následující problém. Odpovědí na platónskou otázku, která je dle Poppera původcem zmatků v politické filosofii, totiž neřešíme v podstatě žádný skutečný problém. Málokdo by na ni odpověděl jinak, než že je žádoucí, aby vládli ti nejlepší, nejmoudřejší či nejspravedlivější. Myslet si, že demokracie pochopená esencialisticky považující za správného vládcu lid není o nic méně nebezpečné než preferovat diktaturu proletariátu. Významy a definice jednotlivých potenciálních vládnoucích se historicky varíují a změně podléhá koneckonců i samotný pojem lidu. Problém vágnosti esencialismu pak je především v tom, že jeho přesvědčivost spočívá pouze na absurditě možného opaku; patrně nikdo do čela společnosti nepovolal ty, o nichž by smýšlel jako o hloupých, nespravedlivých či špatných. V situacích, kdy se moci nabytý tyran prohlásí za moudrého a spravedlivého se pak ukazuje esencialismus jako typ sebe-naplňujícího se proctví.

(ii) Popper ale také poukazuje na implicitní požadavek, který z esencialismu vyvstává a který nazývá teorií nekontrolované suverenity. Ukáže-li se někdo odpovídající zadání pravého vladaře, přichází s tím i nárok na v podstatě neomezenou moc. Bylo by přeci absurdní chtít omezit moc toho nejmoudřejšího či nejspravedlivějšího, protože bychom tak činili patrně z neznalosti či z pohnutek nespravedlivých. Netřeba ale zůstávat u takto abstraktních kategorií. Vezměme si situaci, kdy při hledání vládcu volíme mezi dělníkem a kapitalistou. Zde by Popperova námitka (i) nebyla příliš silná. Ani jedna z odpovědí není natolik vágní, aby její opak byl absurdní; zda se totiž, že vláda dělnictva či kapitalistů otevírá možnost jisté argumentace. Nicméně i v tomto případě platí problém (ii). Ať už odpovíme jakkoli, dle Poppera esencialismus obsahuje požadavek, který, nezávisle na zvolené straně, jí dává suverénní, tedy neomezenou moc.

(iii) Teorie suverenity plynoucí z esencialismu je zatížena paradoxem. Popper v podstatě aplikuje problém, který ve své kritice demokracie uvádí

²⁵ POPPER, *Otevřená společnost a její nepřítel I*, s. 113.

Platón.²⁶ Jeho přirozený kolorit pádu jednotlivých ústav vidí demokracii jako předchůdce tyranie. Absolutní svoboda totiž vede nejen k pohrdání právem, ale také k pohrdání samotnou svobodou. Paradox spočívá v situaci, kdy si vládnoucí lid svobodně určí za vládce tyrana. Popper ukazuje, že tento paradox lze uplatnit na jakoukoli formu státu, vycházíme-li z teorie suverenity. Není důvod nevzít v potaz situaci, kdy nejmoudřejší usoudí na základě moudré úvahy (kterou těžko může někdo zpochybnit, není-li nikoho moudřejšího) usoudí na nezbytnost tyranie; podobně nelze vyloučit, že monarcha přepustí moc například skupině nejbohatších a nechá vzniknout oligarchii. V základu Popperova argumentu je logická nekonzistence teorie nekontrolované suverenity, která stojí u předpokladů neomezené moci na jedné straně a nemožnosti jejího vnitřního kolapsu (který je nežádoucí, pokud již na základě esencialistické úvahy víme, jaká moc je optimální) na straně druhé.

(iv) Poslední námitkou lze chápat jako naivitu teorie suverenity. Popperovou intencí je opustit esencialismus a s tím spojuje návrh

zda by politické myšlení nemělo brát od začátku v úvahu možnost špatné vlády: zda bychom se neměli připravit na nehorší vůdce a doufat v ty nejlepší. To však vede k novému přístupu k problému politiky, neboť nás nutí nahradit otázku: Kdo by měl vládnout?, otázkou: Jak můžeme uspořádat politické instituce, aby špatní či neschopní vladaři nemohli způsobit příliš mnoho škod?²⁷

Problém naivity teorie suverenity spočívá dle Poppera ve víře v kvalitu dosazených vládců. Ponechává tak stranou fakt, že dosazením vládců problém nekončí, ale spíše začíná.

„Jiná“ teorie demokracie

V jistém smyslu zde lze vzpomenout podobnosti s teorií Schumpetera. Pro něj spočívala nedostatečnost klasické teorie v mylných předpokladech, mezi které řadil zejména pojmy jako obecné blaho, obecná vůle či racionalita jedinců.²⁸ Vymezoval se tak vůči jistému typu osvícenského politického

²⁶ PLATÓN, *Ústava*. Praha: OIKOYMENH 2001, 562a-565e. Viz také HAYES, *Popper, Hayek and the Open Society*, s. 73–74. Popperovu kritiku tzv. teorie nekontrolovatelné suverenity rozebírá dále například Andreas PICKEL, „Never Ask Who Should Rule: Karl Popper and Political Theory.“ *Canadian Journal of Political Science*, roč. 22, 1989, č. 1, s. 84–85.

²⁷ POPPER, *Otevřená společnost a její nepřítel I*, s. 114.

²⁸ SCHUMPETER., *Kapitalismus, socialismus a demokracie*, s. 268ff.

projektu. Problému s těmito předpoklady se vyhnul tím, že obrátil pořadí definičních prvků ve své „jiné“ teorii;²⁹ namísto primátu řešení politických problémů dosadil volbu zástupců a tím do popředí postavil koncept demokratické soutěže o hlasy. Podobně i Popper poukazuje na mylné předpoklady esencialismu spojeného s teorií nekontrolovatelné suverenity. Ta má pro Poppera podobnou roli, jakou vidí Schumpeter u „klasické“ teorie, tedy mylné filosofické východisko s potenciálně nebezpečnou politickou aplikací. Přestože tedy u Poppera nevidíme kritiku projektu osvícenského (ten by pro Poppera byl jen pokračováním či příkladem platónského zmatení), lze i u něj vidět hledání kontrapozice pro vlastní proceduralismus. Miroslav Novák ve své stati věnující se podobnostem i rozdílům těchto autorů uvádí další zajímavé analogie.³⁰ Základní podobností je nepochybně jejich proceduralismus vycházející z demokratického primátu voleb. Jak ale uvidíme dále, dochází zde k jiné interpretaci voleb a s ní spojené dosazování a sesazování elit. S institucí volby souvisí i další podobnost; ani jeden ze zmíněných autorů nechápe demokracii v silném významu jako vládu lidu. Přes shodnou intenci však soudím, že lze najít mnoho opozic, které umožňují oba autory odlišit a Poppera ubránit námitkám, vůči kterým je náchylný Schumpeter. Zásadní je rozdíl v pojetí lidu a jedince. Popperovo pojetí arbitrární role lidu, tj. lidu jakožto rozhodce a „falzifikátora“ elit, a víra v racionalitu jsou spíše v rozporu se Schumpeterem. Dále lze vyvodit, že Popperova reformulace „klasické“ demokracie je ale významně důslednější než u Schumpetera, a co do důsledku radikálnější. Jeho snahou je pohybovat se zcela mimo diskurs tradičního esencialismu, který v zásadě přijímá Schumpeter.³¹ Pro Schumpetera platí, že vládnout mají volené elity. Tím ale neuniká paradoxu demokracie a především se pohybuje v tradičním, s Popperem řekněme v platónském diskursu, skýtající výše zmíněné nebezpečí.

²⁹ Palle SVENNSON, *Teorie demokracie*. Brno: CDK 1995, s. 139.

³⁰ NOVÁK, „Popper a Schumpeter: dvě neklasické teorie demokracie,“ s. 5–61.

³¹ Zde je třeba poznamenat, že se zde nesnažím Schumpeterovi podsouvat pozici, kterou by explicitně nezastával. Schumpeterovo pojetí demokracie jako střídání volených elit nepochybně není míněno jako koncept vycházející z teorie neomezené suverenity. Jde mi zde spíše o způsob, jakým bychom mohli Schumpetera kritizovat z Popperovy pozice. Pokud je pro Poppera zásadní při uvažování o politických systémech explicitně se vyvarovat neomezené suverenity, pak Schumpeter selhává právě proto, že toto nebezpečí nebere příliš v potaz. Jeho teorie demokracie totiž privileguje pozitivní konotaci volby, nikoli její negativní aspekt, tj. mírumilovné sesazení elit. Z hlediska Poppera se tedy Schumpeter z duchu tradice ptá, kdo má vládnout a odpovídá, že elity. Teprve v druhém sledu a spíše odvozeně se v jeho teorii řeší, jak se mají vládcí střídát.

Pokusme se nyní rekonstruovat metodologický obrat spojený s Popperovou reformulací demokracie. Zopakujme její znění: Demokracie jako forma státu je metodou, která umožňuje výměnu vlády bez krveprolití. Svoji teorii demokracie rozvíjí Popper následovně:

Rozhodně není obtížné ukázat, že lze rozvinout teorii demokratického řízení, která není zatížena paradoxem suverenity. Teorii, kterou mám na mysli, nevychází z takřkajke z učení o vnitřní dobrosti či oprávněnosti vlády většiny, nýbrž spíše z nízkosti tyranie, nebo přesněji řečeno, spočívá na rozhodnutí či na přijetí návrhu vyvarovat se tyranie a postavit se jí na odpor.³²

Nabízí se otázka, zdali není Popper k demokracii příliš skeptický? I zde je ale třeba spatřovat metodologickou stránku věci. Demokracie je hypotéza, která ještě nebyla falzifikována, tedy prozatím skutečně lze pozorovat, že demokratické režimy jsou schopny vyměňovat elity řekněme bez občanské války. Avšak tato provizorní platnost nepřidává hypotéze žádný normativní obsah, ani ve vědě, ani v politice. Hypotéza odolávající falzifikaci nelze považovat za „dobrou“ v normativním smyslu. Přes poněkud skeptický tón Popperových formulací netřeba pochybovat o jeho hluboké oddanosti demokracii. Je to právě metodologická kázeň jeho myšlení, která mu nedovolí optimističtější rétoriku.

Primárním cílem demokracie je tedy zabránit tyranii, a tím do hry přichází jeden ze dvou konstitutivních momentů naší hypotézy analogičnosti vědy a politiky – negativita. Popperův program totiž staví na požadavku, že primární cíl demokracie je vymezen negativně. Podobně čte Poppera Novák:

Takto pochopený demokratický princip nepředpokládá, že politika v demokracii bude nutně správná, ani že bude nutně lepší politika v blahovlné diktatuře. Tím se vyvarujeme paradoxu svobody nebo paradoxu demokracie. Ale demokratický princip je spjat s přesvědčením, že i špatná politika v demokracii (pokud máme možnost ji mírovými prostředky změnit) je lepší než se podříditi tyranii, ať je jakkoli blahosklonná.³³

³² POPPER, *Otevřená společnost a její nepřítel I*, s. 116. Popper si dává velmi záležet, aby jeho formulace nesly značnou dávku provizornosti a důraz na falibilní povahu vědy s ohledem k jejímu využití pro teorii demokracie. Rád cituje Winstona Churchilla a jeho výrok pasující demokracii na nejhorší možný způsob vlády, kromě všech těch, které byly doposud vyzkoušeny. „Neexistuje žádná dobrá forma vlády. Existují jen takové, které jsou nenapravitelně špatné a je možno je vyměnit pouze násilím, a pak takové formy vlády, ve kterých je možno sesadit vládu hlasováním.“ POPPER – LORENZ, *Budoucnost je otevřená*. Praha: Vyšehrad 1994, s. 97.

³³ NOVÁK, „Popper a Schumpeter: dvě neklasické teorie demokracie,“ s. 57.

Jak bylo naznačeno, dominantní úlohu v demokratickém procesu zaujímají volby. Možnost volit je pro Poppera způsobem, jak naplnit požadavek nekrvavého sesazení elit. I problematiku voleb je ale třeba chápat prizmatem metodologie vědy. Standardní interpretací volebního aktu je dosazení vládnoucích elit. V tomto smyslu pojímal volby například Schumpeter, pro něhož ustavení nových vládců prostřednictvím voleb v podstatě vyčerpávalo roli lidu v politice. Samotný volební akt ale u Poppera vychází z falzifikace. Jak již bylo naznačeno, falzifikace je metodologický nástroj pro přezkum hypotéz. Hypotéza je vědecky přezkoumána právě tehdy, je-li vystavena pokusu o eliminaci. Toto přesvědčení je založeno na předpokladu, že falzifikace jakožto metodický, důsledný a epistemologicky fundovaný mechanismus odděluje vědu a poznání předvědeckého či nějakým jiným způsobem nevědeckého. Definičním znakem vědeckého snažení není hypotézy potvrdit, což ostatně v absolutním významu nejde, ale naopak se pokusit o jejich eliminaci. Analogicky lze tvrdit, že demokratická instituce volby nemá za cíl elity dosadit, ale pokusit se je sesadit. Dostáváme se tak zásadnímu zjištění, že na demokratické formě vlády je nejdůležitějším znakem negativní moc sesazení vlády lidem bez krveprolití.

Poměrně nedůležitým korelátům je pak pozitivní moc nastolení vlády nebo jejího předsedy. To bohužel není běžný názor. A do určité míry je ono nesprávné zdůrazňování nového nastolení nebezpečné: ustanovení vlády lze interpretovat jako udělení licence ze strany voličů, jako legitimování ve jménu lidu a z „vůle lidu“. Avšak co víme a co ví lid o tom, jaké chyby – ba jakého zločinu – se jím zvolená vláda zítra dopustí.³⁴

Popper si je vědom své značně neintuitivní negativní interpretace voleb. Právě pro tuto svoji neintuitivnost je třeba tuto interpretaci vést přes základní vymezení vědecké metody. V demokracii se obecně považuje za žádoucí, aby lid, který je chápán jako zdroj moci, vyjádřil svůj názor prostřednictvím volby. Abychom však mohli demokracii chránit před námitkou z populismu, je třeba předpokládat, že volba jednotlivce je, když už ne racionální v silném smyslu, tak alespoň poučená. Popperova argumentace míří právě sem. Aby volba mohla splnit svůj účel vyjádření stanoviska vůči vládě, musí být poučená minulou zkušeností, na základě které dojde k falzifikaci tím, že určitému kandidujícímu uskupení jedinec svůj jednoduše

³⁴ Karl R. POPPER, „Poznámky k teorii a praxi demokratického státu.“ In: *Život je řešení problémů*, s. 188.

nedá.³⁵ Jedině pochopitelně vhozením lístku do urny zároveň uplatní pozitivní moc a podílí se na ustavení vlády nové či vlády pokračující. Jak jsme ale viděli výše, tato pozitivní funkce je odvozená a odvolává se na ní jako hlavní funkci voleb znamená převrátit metodologickou poučku o falzifikaci. Nově ustavená vláda nemá legitimitu primárně na základě toho, že byla zvolena a může si tak dělat co chce. Její legitimita vychází z faktu, že prozatím nebyla falzifikována a musí pracovat tak, aby obstála i při dalších zkouškách o eliminaci volební falzifikací.

S aplikací falzifikace na demokratický proces souvisí i Popperovo pojetí lidu. Standardní etymologicky odvozená definice demokratického systému vymezuje demokracii jako vládu lidu. Na fakt, že termín lid je značně vágní poukázal Sartori,³⁶ nicméně Popperova námitka vůči takto určení demokracie míří jiným směrem. Tato definice se zdá být v rozporu s odmítnutím esencialismu. Popperovou snahou bylo ukázat, že při vědeckém a politickém tázání má otázka „kdo“ být nahrazena otázkou „jak“. Pokud chápeme demokracii jako vládu lidu, implicitně odpovídáme na esencialisticky položenou otázku. Popper se vůči tomuto chápání demokracie vyjadřuje jasně: „*Demokracie vládou lidu nikdy nebyla, nemůže jí být a ani jí být nemá*“.³⁷ Kategoričnost Popperova odsudku této vize demokracie dle mého spočívá v tom, že pojem „vlády lidu“ zatemňuje pravý demokratický význam lidu. Zatímco demokracie jako vláda lidu navozuje představu, že lid je tvůrcem politické agendy a hybnou silou vlády nad věcmi veřejnými, jeho role je zcela jiná. Aby Popper poukázal na pravý význam lidu, odvolává se na známý výrok přičítaný Periklovi: „I když jen málokteří z nás jsou s to navrhnout a provádět určitou politiku, jsme přece všichni schopni ji posoudit.“ Vycházejí z faktu, že nevládne lid, ale vláda, vidí Popper hlavní roli lidu jako soudce či arbitra politiky. Je celkem nepodstatné, kdo politiku vytváří, podstatné je, aby byla podrobena veřejnému přezkumu, a neosvědčí-li se, musí v rámci nést v rámci demokratické procedury voleb následek v podobě falzifikace.³⁸

³⁵ Nelze samozřejmě tvrdit, že tímto je populismus jako takový eliminován. Pokud je populismus účinný, sám sebe chrání před falzifikací tím, že nekorektně vynechává či dezinterpretuje data a události či spíše než na racionální rekonstrukci působí na emoce. I zde je možno shledat vědecké analogie tam, kde je hypotéza „chráněna“ před falzifikací a znemožňuje tak zdárný průběh vědeckých procedur.

³⁶ Giovanni SARTORI, *Teória demokracie*. Bratislava: Archa 1993, s. 24.

³⁷ POPPER, „Poznámky k teorii a praxi demokratického státu,“ s. 184.

³⁸ Kromě výše uvedeného lze najít ještě jeden motiv, který si dovoluji nazvat jako „kantovský“, přestože ho lze najít už u Aristotela. Chápat demokracii jako vládu lidu z ní nedělá o nic lepší alternativu k jiným typům zřízení. Již v Aristotelově filosofii se dočteme o důmyslném

Aplikace na stranický a volební systém

Přímým důsledkem Popperova pojetí demokracie je aplikace na stranický a volební systém. Zde nabízím předběžný argument, který jak soudím, stojí za Popperovou úvahou. (a) Definiční uchopení pojmu demokracie determinuje preferenci stranického a volebního systému (přičemž determinace není kauzalita ve smyslu nutného spojení, jako spíše humovské oprávněné očekávání). (b) Demokracie je definována kritériem falzifikovatelnosti elit volebním procesem (v takto pojatém pojmu falzifikace je obsažen předpoklad existence více soutěžících stran, jejichž programy fungují analogicky jako vědecká hypotéza). Závěr: Pokud je naším cílem maximální možná demokratičnost, preferujeme ten typ stranického systému, který v maximální možné míře odpovídá kritériu falzifikovatelnosti.

Než budu pokračovat, zmíním standardní vymezení bipartijních systémů. Za vzor lze vzít patrně nejobsáhlejší a obecně přijímanou typologii Sartoriho. Ten se pokusil definovat bipartismus čtyřmi body: (i) Dvě strany jsou v postavení, v němž mohou soupeřit o absolutní většinu křesel. (ii) jedna z těchto stran skutečně uspěje a získá dostatečnou parlamentní většinu. (iii) Tato strana si přeje vládnout sama. (iv) Alternace střídání u moci zůstává věrohodným očekáváním.³⁹ Jak poznamenává například Peter Mair, Sartoriho

postřehu, že ke každému typu vlády existuje jeho dobrá i špatná forma. Ačkoli můžeme spekulovat o tom, jaké měl v rámci těchto „dobrých“ variant preference samotný Aristotelés, v principu šlo legitimovat tyto dobré režimy všechny. Aristotelés se ale ptal esencialisticky: Kdo má vládnout? Jeho teorie tak nemíří k meritů věci. Naopak když čteme Kantův spis *K věčnému míru*, nalezneme dvě kritéria jak odlišit formy státu. Prvním je forma *ovládání (forma imperii)*, která dle Kanta uznává trojí dělení dle počtu osob mající podíl na moci: vládu jednoho, několika či všech. Pak ale Kant rozlišuje formu *vládnutí (forma regiminis)*, která určuje způsob, jak je moc vykonávána, a rozlišuje republikanismus vůči despotii. Viz Immanuel KANT, *K věčnému míru*. Praha: OIKOYMENH 1999, s. 17–18. Ze své klasifikace pak Kant uzavírá, že je to právě způsob vládnutí, jakým je moc skutečně uplatňována. Soudím, že Popper toto východisko přebírá: „Jak každý ví, znamená slovo „demokracie“ „vládu lidu“ v protikladu k „aristokracii“ a „monarchii“. Ale slovní význam nám dále nepomůže. Nebot nikde nevládne lid: všude vládnou vlády. [...] Na čem tedy záleží? Existují vlastně jen dvě formy státu: takové, ve kterých je možno zbavit se vlády bez krveprolití hlasováním a takové, v nichž to možné není. Na tom záleží a ne na tom, jak tuto formu nazýváme.“ Karl POPPER, „K teorii demokracie.“ In: *Život je řešení problémů*, s. 174. Když definuje demokracii, jeho zásadní argument spočívá právě ve způsobu střídání vlád, a samotná otázka toho, kdo vládne, je až druhotná. Jistá dočasná provizorní výhoda demokracie spočívá v tom, že umožňuje střídání vlád plynulejší a mírovější, než bychom to čekali u jiných typů režimu. To ale neznamená, že se demokracie nemůže zpronevěřit svému poslání nekrvelačného střídání vládců nebo že je snad imunní vůči falzifikaci.

³⁹ Giovanni SARTORI, *Strany a stranické systémy*. Brno: CDK 2005, s. 202

klasifikace akcentuje snahu strany o výsadní vládnutí, čímž obohacuje dosavadní typologické kritérium počtu a nabízí tak plastičtější pohled na stranické systémy.⁴⁰ U Poppera je to také podstatný moment, neboť výsadní vládnutí jedné strany, nejedná-li se o stranu predominantní či systém jedné strany, je záruku převzetí zodpovědnosti za své kroky, a zároveň možnost jak stranu voliči kontrolovat.⁴¹ Popper nebere v úvahu ideologickou vzdálenost stran, tolik podstatnou pro Sartoriho, ani problematiku spadání pod dvoustranickou *třídu* či *typ*.⁴² Jde mu spíše o praktickou či pragmatickou politiku,⁴³ takže velké ideové rozpětí nepředpokládá. Všechny výše jmenované rysy dvoustranického systému spadají pod Popperovu snahu a maximální možnost převzít plnou zodpovědnost ve vládě.⁴⁴

Jak bylo řečeno, Popper ve svých pozdějších textech, především v již citovaném článku *K teorii demokracie*, napadl systémy více stran, a s ním i proporcionální volební systémy. Jeho sympatie si tak získaly systémy anglosaské, které v mnoha ohledech korespondovaly s jeho pojetím voleb, a tak mnohem více vyhovovaly pojetí lidu jakožto *ex post* arbitra politik. Přitom jeho polemika je zcela v souladu s jeho vědeckou metodou. V první řadě nejde o obrannou či verifikační britského či amerického modelu, jako spíše o falzifikaci modelu kontinentálního, tedy multi-partijního, resp. proporcionálního. Popper zde více či méně reflektuje základní obecné námitky proti tomuto systému. Nicméně právě argumentace spojující tyto námitky s metodou falzifikace nabírá na přesvědčivosti. Kritiku lze popsat v následujících bodech.

(i) Čím větší je počet stran, tím je obecně složitější sestavit v té které zemi vládu. Princip poměrnosti tedy umožňuje i malým stranám získat velký vliv. Vliv na sestavování vlády přitom může být prakticky větší, než je její formální volební úspěch. Menší strany díky tomu mají rozhodující vliv na vládnutí. Tento princip se zdá být jasný a obecně přijímaný, nicméně je potřeba

⁴⁰ Peter MAIR, *Party System Change*. New York: Oxford University Press 1997, s. 206.

⁴¹ POPPER, „K teorii demokracie,“ s. 175.

⁴² SARTORI, *Strany a stranické systémy*, s. 135ff. a 200; MAIR, *Party System Change*, s. 203.

⁴³ Zdrženlivost vůči obsáhlým metafyzickým doktrínám je patrná i při hodnocení politických programů.

⁴⁴ Peter Mair to vhodně nazývá jako *enhance accountability* – posílení zodpovědnosti. MAIR, „*Party System Change*,“ s. 200. Při četbě Poppera lze najít určitou nepřesnost, které se autor často dopouští. Ne vždy dokáže odlišit, mluví-li o stranickém či volebním systému. Tato nepřesnost může být interpretačně řešena tím, že Popper považuje za samozřejmé, že většinový volební systém je v principu tam, kde je bipartijní stranický systém. A naopak, kde je proporcionální systém, tam je multipartijní systém. Je to tvrzení smělé, nicméně dokazuje důležitou skutečnost – Popper považuje za zřejmé, že volební systém determinuje ten stranický.

odhalit, proč odporuje Popperovu pojetí demokracie. Je to především proto, že obháje tohoto systému vychází z definice demokracie jako vlády lidu. Pak se jeví plastický odraz voličských preferencí v multipartajním systému jakožto žádoucí a podstatný. To je pro Poppera nežádoucí a zbytečné. Stejně tak systém mnoha stran vede k tomu, že volič se má ztotožnit s určitou ideologií či světonázorem. Popperův kritický racionalismus však stojí na snaze o odstup. Neměli bychom se ke stranickému programu zcela upoutat, ale neustále ho kriticky zkoumat a komparovat s jinými. Netřeba dodávat, že to byla zkušenost s totalitní ideologií a její snahy o maximální propletení jedince a strany, která Poppera k tomuto názoru vedla.

(ii) Pokud tedy přijmeme základní premisy, můžeme s Popperem postoupit v kritice dále. Systém mnoha stran zdá se být nevyhovující, pakliže bychom ho chtěli hodnotit z hlediska voleb jako falzifikace. Pokud je totiž stran mnoho, dá se jen těžko očekávat, že jedna získá absolutní většinu. Tedy, žádná ze stran nemá onu potřebnou zásadní zodpovědnost, která by jí mohla označit za hlavního představitele moci. A tak ve chvíli, kdy přijde volební či „soudný“ den lidu, je mnohem obtížnější nějakou ze stran falzifikovat. Koaliční partneři si totiž budou mezi sebou prohazovat odpovědnost, a celý volební proces tak nebude objektivním zhodnocením. Žádná strana ani její vůdci nebudou učiněni zodpovědnými. Větší strany budou ukazovat na koaliční tlak stran menších a menší se budou vymlouvat na nedostatečný mandát. Navíc i ve chvíli, kdy je nějaká velká strana většinou falzifikována, ale dostane určitý počet procent, může se, i přes svoji neschopnost, znovu díky svému koaličnímu potencionálu dostat do vládnoucích kruhů.

Popperova argumentace tak akcentuje mnohé z atributů, které dvoustranickému systému přiřkl Sartori. Především fakt, že strana, která očekává vítězství ve volbách, může následně počítat s koaličně neredukovanou mocí. Dále můžeme vyvodit další aspekt, který Popper explicitně nezmiňuje, přesto je obsažen ve falzifikačním modelu stranického systému. Teorie se kvalitativně liší tím, nakolik umožňují vlastní falzifikaci. To znamená, čím více hypotéz určité teorie lze experimentem vyvrátit či koroborovat, tím lepší tato teorie je. A naopak, čím méně jich obsahuje, tím více se blíží nepřezkoumatelné metafyzice. Analogie se stranami je následující. Zodpovědnost a možnost „vládnutí podle svého“ (viz. Sartoriho první 3 atributy), které dvoustranické systémy a většinový volební systém dovolují, dává voličům lepší přehled o činnosti strany, respektive vlády. Tím, že určitá strana, bez možných výmluv, přebírá odpovědnost za svůj program, nechává transparentnější prostor pro voliče a jejich posouzení; tedy zcela v duchu demokracie a jejího arbitrárního pojetí. Dále; pakliže jsou pro Poppera dostačující dvě

strany, předpokládá to, že budou patrně typu *catch-all*. To našemu autorovi nebrání v tvrzení, že i tak se dostane voliči komplexní reprezentace jeho zájmů. Ba naopak, tím, že každá strana se bude zaměřovat na maximálně rozsáhlý balík témat, což je v systému multipartajních ne příliš reálný stav, umožňují to lépe komparovat efektivitu soutěžících. Popper uzavírá:

Mně se zdá forma, která umožňuje systém dvou stran nejlepší formou demokracie. [...] Neodporuje má obhajoba systému dvou stran myšlenka otevřené společnosti? Nemí pro otevřenou společnost a její hledání pravdy charakteristická tolerance mnohých názorů a teorií, tedy pluralismus, a nemá se tento pluralismus projevovat velkým počtem stran? [...] Myšlenka, že se má mnohost ideologií nebo světových názorů zrcadlit v mnohosti stran, se mi zdá politicky pochybená. A to nejen politicky, nýbrž i světonázorově. Neboť příliš těsné spojení s politikou strany se těžko snáší s čistotou nějaké nauky.⁴⁵

Je tradičním tvrzením holismu, že celek je více než jeho části. Nakolik je toto obecně tvrzení přijatelné, zůstává otázkou. Nicméně v teorii stranických systémů patrně platí poznatek, že rovina systému je tvořena něčím více než výčtem stran. Popperovo východisko naplňuje tuto systémovou rovinu určitým obsahem. „Systém“ ztělesňuje kritický racionalismus v tom, že představuje určitou metodu jak je provozována otevřená společnost; její atributem není pouze stav existence stran, nicméně právě rovina pravidel, která nejen odlišují demokracii od totality, ale také umožňují stranám převzetí odpovědnosti za své programy. Při četbě Poppera se vyskytuje zřetelný obdiv k politickým reáliím Velké Británie a USA, tedy k bipartijnímu, resp. většinovému systému.⁴⁶ Z toho plynou i nepřesnosti týkající se například faktu, že systémy stran těchto zemí jsou odlišné. Dalším problémem je fakt, že Popper směšuje volební a stranický systém. To také znamená, že z hlediska teoretických politologických kategorií je jeho argumentace nepřesná.

⁴⁵ POPPER, „K teorii demokracie,“ s. 178–179.

⁴⁶ Popperovu argumentaci bychom mohli systematicky uchopit pomocí následující argumentu: (i) Pojetí demokracie determinuje preferenci volebního systému; (ii) Volební systém je tedy vhodný, nakolik na něj lze aplikovat falzifikaci; (iii) „Falzifikující“ systém nejlépe odpovídá myšlence demokracie; (iv) Většinový volební systém umožňuje efektivní falzifikaci; (v) Volební systém determinuje stranický systém; (vi) Většinový volební systém vede k bipartijnímu politickému spektru; Závěr 1 (i–iv) – Většinový volební systém odpovídá definici demokracie; Závěr 2 (v–vi) – Bipartijní stranický systém odpovídá definici demokracie.

Kritický racionalismus a otevřená společnost

Popperovo pojetí lze podrobit kritice z několika základních pozic. Tyto námitky se pokusím analyzovat z Popperovy pozice a na základě ní rozpracovat relevantní aspekty jeho díla. Při četbě Poppera se ukazuje značná naivita převodu standardů vědeckých na ty politické. Tento přístup vede k zjednodušování a zobecňování politické reality. To je vidět na jeho obhajobě určitého stranického a volebního systému, kde v rámci argumentace můžeme připustit, že skutečně vyhovují epistemologickým postulátům, zároveň ale bez analýzy politické reality nám toto zjištění mnoho neříká. Do pozadí se dostávají historické, kulturní či jiné regionálně specifické faktory ovlivňující proces politiky. Popperův projekt se s touto námitkou může jen těžko vypořádat, a přes deklarovaný politický realismus jeho teorie demokratických procedur zůstává myšlenkovým projektem, který řeší otázku optimální procedury za předpokladu přijetí určitých filosofických východisek. Přes jistou naivitu celkového podání je ale možné Poppera číst v kontextu s podobnými filosofickými projekty. Jak jsem poukázal na začátku článku, Popperův proceduralismus nebyl analogií tržní ekonomiky, jako je tomu například u Schumpetera. Pokud bychom se podívali do dalších spisů, které se zaměřují na epistemologickou fundaci demokracie, zjistíme, že i jinde lze najít popperovské motivy. Patrně nejznámější postavou v tomto ohledu je J. Talmon, jehož v úvodu zmíněná práce *O původu totalitní demokracie* je neshledovatelnou kritikou francouzského osvícenského myšlení. Jeho vymezení demokracie nese značnou podobnost s Popperem. Zatímco pro liberální demokracii je založena na principu pokusu a omylu, umožňujícím utvářet politiku nezávisle na absolutně definovaných hodnotách, pro politický mesianismus je příznačný nekritický racionalismus.⁴⁷ Když Bertrand Russell v jedné ze svých četných politických esejí obhajuje demokracii, činí tak také s určitou epistemologickou tezí: „Jediná filosofie, která může legitimovat demokracii je empirismus“.⁴⁸ Nakonec i Isaiah Berlin, který nespatořoval nutné spojení liberálního zajištění svobody s demokracií, dává jisté rovnítko mezi jím kritizovanou pozitivní svobodou a totalitní demokracií.⁴⁹ Podobné hodnocení demokracie lze najít i Hayekově zmínkách o demokracii v *Cestě*

⁴⁷ TALMON, *O původu totalitní demokracie*, s. 15ff.

⁴⁸ Bertrand RUSSELL, „Philosophy and Politics.“ In: *The Basic Writings of Bertrand Russell*. London: Routledge 2009, s. 440.

⁴⁹ Isaiah BERLIN, *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: Prostor 1999. Vycházíme zde z teze, že pozitivní pojem svobody je u Berlina spojován s racionalistickou etikou, respektive tvrzením, že pozitivní pojem svobody může být spojen s jistou formou poznané nutnosti.

do otroctví i v propracovanější podobě v *Constitution of Liberty*, kde *de facto* opakuje tezi Poppera, že demokracie je zatím nejlepší vyzkoušený způsob jak sesadit vládu bez krveprolití.⁵⁰ Při četbě Poppera a dalších zmíněných autorů vyvstává filosofický koncept demokracie, který stojí na distinkcích jako je: metafyzika *versus* empirismus (Russell), monismus *versus* pluralismus (Berlin), experiment *versus* mesianismus (Talmon), kritický racionalismus *versus* naivní racionalismus (Popper) či evoluční racionalismus *versus* konstruktivistický racionalismus (Hayek). Obecným znakem je tendence hledat v demokracii epistemologické kořeny a snaha o jejich ne-metafyzickou interpretaci na půdě empirismu. Nakolik je toto snažení možné a žádoucí, či nakolik je sám empirismus prost metafyziky, je na úvahu mimo rámec a možnosti tohoto článku.

Dalším problémem proceduralismu je vztah procedury a hodnot, resp. nedostatečné zhodnocení role hodnot a norem pro demokracii. Tuto námitku, kterou bychom mohli aplikovat například i na Schumpetera, lze z Popperovy pozice oslabit. Otázku norem lze chápat v dvojitým smyslu. Můžeme uvažovat normy, které se nacházejí vně procedur a nemají nic společného s původním přijetím procedury, a normy, které vedou k přijetí určité procedury. Proceduralismus je bytostně spjat jak s otevřenou společností, tak s demokracií, a nelze jej proto stavět na konečných účelech či všeobjímajících dobrech. V tomto je Popper liberální autor a jeho teze se dá shrnout tak, že demokraté jsou vždy lepší než demokracie. Jedná se o názor, že lidská společnost vedená skromně, racionálně a svobodně je tou pravou zárukou politiky, nezávisle na tom, jak ji pojmenujeme. A jsou to právě demokraté a nikoli demokracie, kteří mají vyplnit formální proces hodnotami a normami, které sám pojem volební demokracie neobsahuje a obsahovat nemůže. Touto cestou se dá reagovat na námitky odmítající proceduralismus právě z důvodu prostého faktu, že politika, občanský či obyčejný lidský život je naplněn normami všeho druhu a opomenutí jejich vlivu a potřeby v politickém životě je chybou. Vědecká metoda vychází z faktu, že hypotéza jako taková není dobrá či špatná v normativním významu, hodnotíme ji jen na základě toho, nakolik splňuje nároky, které jí věda ukládá. Podobně nelze ani demokracii a její výstupy hodnotit jako dobré či špatné; lze je hodnotit jen do té míry, nakolik umožňují transparentní a mírové střídání elit. Toto ale netřeba považovat za pesimistický pohled na demokracii, jako spíše striktně metodologický.

⁵⁰ Friedrich HAYEK, *Cesta do otroctví*. Praha: Barrister and Principal 2008; Friedrich HAYEK, *The Constitution of Liberty*. Chicago: Chicago University Press, s. 103–107; Friedrich HAYEK, *Právo, zákonodárství a svoboda*. Praha: Academia 1994.

Avšak není důvodu si myslet, že by snad Popper nechápal význam dober ve společnosti. Je jen třeba zabránit, aby se jakékoli „Dobro“ stalo dobrem všech, přesně dle esencialistických zásad a s ním spojeným mýtem o jistotě a konečně pojatou pravdou poznání. Normy a dobra mají místo v otevřené společnosti, pokud jsou slučitelné s demokratickou procedurou vládnutí. Implicitně je v jeho argumentaci přítomný požadavek, že i samotná víra v opodstatněnost této specifické metody (tj. hypoteticko-deduktivní ve vědě a „nekrvavě-sesazující“ v demokracii) je založena na hodnotě svobody a rovnosti, bez nichž by otevřená věda ani společnost nebyla možná. Možná, že právě zde narážíme na mantinely přílišné metodologické neutrality. Jsou to vždy nakonec tyto hodnoty, které je třeba prosazovat jako samotný předpoklad všeho dalšího.⁵¹ Nutno zde podotknout, že kritický racionalismus, i když připustíme principiální nevyučitelnost norem v metodologii, dělá, co může, aby co nejvíce zabránil dogmatizaci těchto norem.

Zásadní námitkou proti procedurálním či minimalistickým pojetím demokracie je nedostatečné zohlednění role občanské společnosti. Při snaze vyrovnat se s touto námitkou je třeba rozpracovat Popperův pojem kritického racionalismu, resp. jeho vztahu k rozdílným pojmům otevřené společnosti a demokracie.

Avšak ani logická argumentace, ani zkušenost nemohou ustanovit racionalistický postoj. Neboť pouze ten, kdo je ochoten o argumentaci a zkušenosti uvažovat, kdo již tudíž tento postoj přijal, bude zkušeností a argumentací ovlivněn.⁵²

Citát obsahuje jistý paradox. Jak hájit racionalismus tím, že se zpochybní je možná fundace? Popper tento paradox řeší rozlišením dvou druhů racionalismů; *kritický* a *nekritický* (metafyzický). Jak by tedy vypadal nekritický racionalismus? Jeho základem je přesvědčení, že věda pracuje jen s hypotézami a argumenty, které jsou odvozené racionálně či empiricky. Cokoli je mimo, je označeno za iracionální. Netřeba dodávat, že tato představa je představou většiny vědců i veřejnosti o tom, jak by měla věda fungovat. Avšak Popper si všímá vnitřního rozporu, respektive faktu, že takto pojatý racionalismus má nebezpečné důsledky. Rozpor je dán tím, že tento racionalismus nemůže nabývat statutu falzifikované hypotézy v Popperově smyslu; nebezpečí spočívá v tom, je-li tento světónázor aplikován politicky.

⁵¹ Viz Milan ZNOJ, „Kritický racionalismus z morálního hlediska.“ In: Milan ZNOJ (ed.), *Šance otevřené společnosti. Studia Philosophica XIII*. Praha: Karolinum 2002, s. 41–50.

⁵² POPPER, *Otevřená společnost a její nepřátelé II*, s. 196.

Je tedy zřejmé, že Popperova politická teorie je vázána na jeho epistemologii, respektive na obhajobu otevřené společnosti. Samotné rozhodnutí zastávat zmíněný typ racionalismu je rozhodnutím mimo rámec samotného racionalismu. Jinými slovy, pakliže zvolíme za metodu nekritický racionalismus, konáme tak mimo rámec námi přijatého diskursu. Přijetí nekritického racionalismu je tedy v posledku iracionální čin. Je otázkou, zdali se podobné pasti vyhne i kritický racionalismus. Odpověď můžeme prozradit už nyní – nevyhne. V čem tedy spočívá jejich rozdíl a důvod, proč Popper zastává kritický racionalismus? Ona kritičnost nespočívá jen jako metoda přístupu k různým teoriím ve vědě a společnosti. Je to i přístup ke kritickému racionalismu samotnému, protože on sám je jen jednou z teorií. Tato teorie zavádí určité metodické mechanismy, ale samotná její platnost je založena pouze na její úspěšnosti. Stejně jako každá jiná teorie i kritický racionalismus podléhá nemilosrdnému kritériu koroborace či falzifikace. Popper sám připouští, že tento typ racionalismu je nutně vzdálen naprosté soběstačnosti.⁵³ Nemá status neměnné pravdy. Jeho přijetí je tedy svým způsobem iracionální, ale iracionální jako každá jiná teorie, kterou máme teprve podstoupit kritice. Tato víra v rozum tedy není původně racionální, ale to podle Poppera není důvod pro její odmítnutí. Stejně tak lze svobodně zvolit jinou formu metody. Ovšem je třeba dát pozor, neboť mnoho forem racionalismu i iracionalismu nevynikají touto kritičností, nechovají se jako prozatímní teorie a nárokuji si absolutní planost. Výhodou kritického racionalismu je, že umožňuje uvažovat o odmítnutí sebe sama, a maximálně tak snižuje škody, které by potencionálně mohl způsobit.

Popperův typ racionality vyhovuje základnímu liberálnímu požadavku minimalizace škod a lze nalézt stejný přístup k hypotézám ve vědě i společnosti. Ve svém díle *Conjectures and Refutations* Popper krátce shrnuje zásady liberální diskuse.⁵⁴ Diskuse má pro Poppera stejnou triadickou strukturu jako vědecký proces.⁵⁵ Zjednodušeně vychází z načrtnutí problému, ten je pak podstoupen pokusu o řešení. Závěrečným stádiem je kritická analýza řešení, která odhaluje chyby a eliminuje řešení nevhodné, tedy falzifikuje. Pro pochopení výhod Popperova modelu je důležité si uvědomit, v čem tato struktura kritického racionalismu utváří otevřenou společnost. Především fallibilita této metody zaručuje neutralitu vůči jednotlivým představám dobra. Umožňuje veřejnou diskusi o tématech

⁵³ *Ibid.*, s. 197.

⁵⁴ Karl R. POPPER, *Conjectures and Refutations*. London: Routledge 1963, s. 352.

⁵⁵ POPPER, „Teorie vědy ve vývojověteoretickém a logickém pohledu,“ s. 17ff.

celého společenského spektra, aniž by k nějakému konkrétnímu inklinovala. Takováto společnost je prosta účelu, ke kterému by směřovala, a který by určoval charakter reformem a institucí. Ostatně Popper ji sám označuje známou formulací, která říká, že „já se mohu mýlit a ty můžeš mít pravdu a společným úsilím se můžeme pravdě přiblížit“.⁵⁶ Neříká se zde nic jiného, než že přes rozdílnost různých přesvědčení je zde perspektiva se přiblížit k přesvědčení společnému. To nemůže být nikdy absolutně shodné, proto Popper říká, že je zde možnost pouze přibližování. Nabízí se představa, že charakteristickým rysem kritického racionalismu je vzájemná debata jak na úrovni vědy, tak na úrovni společnosti. Kritický racionalismus je tedy přístup jakým lze provozovat otevřenou společnost. Mezi její charakteristicky patří svobodná a racionální diskuse, snaha dobrat se co nejvíce přijatelných a efektivních společenských konsensů bez dogmatismu a přílišné ideologičnosti. Díky požadavku kritického racionalismu je také otevřená společnost prosta mýtu o jistotě, a naopak je založena na metodické, racionální nejistotě. Tato Popperova snaha o strážlivost v kontrastu s utopií společnosti uzavřené nabývá podoby v konceptu „díličího inženýrství“, který představil Popper v *Bídě historicismu*.⁵⁷ Přesto ale zůstává otevřená otázka po vzájemném vztahu otevřené společnosti a demokracie. V následující argumentaci budu vycházet z hypotézy, že tyto dva pojmy zdaleka nejsou synonymní a jejich případná záměna plyne z nepochopení Poppera. Rád bych tuto úvahu ilustroval na citát u filosofa Gerarda Radnitzkého, který ji pronesl v diskusi s Popperem:

Jedním z předpokladů otevřené společnosti je institucionalizace kritiky. V demokratickém systému byla institucionalizována jedna z forem jak kritizovat ty, kteří vládou, a to možnost sesadit vládu volbami.⁵⁸

Důraz je třeba klást na spojení „jedna z forem“. Koncept otevřené společnosti se nemusí nutně vyčerpávat na formě státu, naopak se zdá, že se jedná o Popperovu snahu aplikovat transparentní kriticky založený způsob myšlení do každodenního života společnosti, který jistě nespočívá pouze v řešení politiky (jakkoli lze tvrdit, že ona svobodná diskuse, která se má v otevřené společnosti odehrávat, předpokládá jistý typ formy státu – tím ale, jak víme, nemusí být nutně demokracie). Otevřená společnost je tedy širší pojem než demokracie, neboť vyžaduje kritický přístup k ži-

⁵⁶ POPPER, *Otevřená společnost a její nepřítel II*, s. 191.

⁵⁷ POPPER, *Bída historicismu*, s. 55–60; *Otevřená společnost a její nepřítel I*, s. 13.

⁵⁸ POPPER – LORENZ, *Budoucnost je otevřená*, s. 99.

votu, a mimo jiné i k politice. V tomto smyslu je třeba chápat i nápadné Popperovo opomenutí různých atributů občanské společnosti, když hovoří o demokracii. Nenajdeme zde odkazy na roli občanských hnutí, organizací či jiných uskupení. Soudím, že je to tak proto, že ony nespadají pod definici demokracie, kterou chce Popper ponechat pokud možno minimalistickou. To ale neznamená, že by výše zmíněné prvky občanské společnosti nemohly hrát roli v otevřené společnosti jako takové. I zde se ale navrácí tradiční problém, nakolik mohou tyto iniciativy zasahovat do politického procesu, aniž by byla znehodnocena základní atribut transparentnosti a hlavně přesně vymežitelné odpovědnosti. Popperovo hájení otevřené společnosti založené na široké a pokud možno racionální diskusi ho staví do možné debaty se soudobými politologickými či sociologickými proudy jako je Habermasova teorie či deliberativní demokracie. Důvod, proč je současné čtení Poppera pro tyto diskuse problematické, je terminologický i obsahový. Pojem demokracie je definován institucionálně a proceduralisticky. Popper nevyklučuje fungování občanské společnosti, nicméně tento pojem není s demokracií zaměnitelný. Vše, co je demokratické spadá do otevřené společnosti, ale opačně to neplatí. Ne všechny projevy občanské společnosti jsou demokratické, z důvodu Popperova specifického vymezení demokracie, tj. aktivita platform občanské společnosti není metodou výměny elit.⁵⁹ Jestliže jsou tedy tradiční „elitářské“ koncepty demokracie kritizovány za absenci pozitivního zhodnocení role občanské společnosti jako jsou různá sociální hnutí, petice či jiné platformy, Popperův přístup tuto kritiku částečně odvrací. Otevřená společnost je společností založenou na kritickém racionalismu; ta je ideálem, nikoli demokracie. Pokud demokracie prozatím nebyla falzifikována, tj. nebyla její schopnost nenásilné změny elit vyvrácena, stává důležitým, byť nikoli jediným správným a historicky konečným prostředkem k otevřené společnosti. Přestože u Poppera není jasné, jak si konkrétně představit reálnou interakci veřejnosti a volených (tj. prozatím nefalzifikovaných) elit, jeho teorie neumenšuje roli veřejnosti, která může nabývat charakteru jisté institucionalizované kritiky, tj. charakteru otevřené společnosti.

⁵⁹ Zde se nabízí srovnání s koncem komunistického režimu v roce 1989, kdy platforma občanské společnosti umožnila výměnu elit bez většího krveprolití. To ale pro Popperovu teorii není problém. Na základě jednoho příkladu nelze indukovat obecné tvrzení a demokratické volby jakožto nenásilná metoda tak není vyvrácena či nahrazena jinou metodou. Pokud by se tak stalo a uvažovali bychom například demonstrace jakožto metodu výměny elit, těžko bychom mohli na základě historické evidence tvrdit, že se jedná o metodu v mnoha případech nenásilnou.

Závěr

Na závěr se pokusím shrnout svoji interpretaci Popperova demokratického proceduralismu, kterou jsem na začátku vymezil jako otázku po podobnosti či analogii mezi demokratickou správou státu a vědeckou metodou.

Kritický racionalismus užívaný v Popperově hypoteticko-deduktivní vědecké metodě vyúsťuje do dvou základních poznatků. Teze, že věda směřuje ke konečnému a nezvratnému poznání je mýtus, vadný logicky a prakticky. Můžeme-li od vědeckého bádání něco očekávat, je to maximálně existence provizorních hypotéz, neustále vystavovaným tlaku důmyslných empirických zkoušek. Tuto zkouškou Popper nazývá falzifikací, která nejen nahrazuje mýtus jistoty, ale zároveň umožňuje, aby samotný vědecký a metodologický nárok kritického racionalismu byl vystaven možnosti svojí revize. Při aplikaci na své teze využívá Popper dalšího metodologického poznatku, který je spjat s negativitou a provizorností vědy; kritiku metodologického esencialismu. Ten se zakládá na dogmatu jistoty a samotná formulace jeho hypotéz hledající onu neměnnou a nutnou podstatu či esenci věcí, nepřipouští odpovědi dočasné, empiricky přezkoumatelné a tím i fallibilní. V demokratickém myšlení podle Poppera esencialismus vede k ulpívání na pochybném konceptu „vlády lidu“, který neřeší ani to, kdo skutečně vládne (na tuto otázku odpovídá chybně) ani jak se mají vládnoucí střídat (to neřeší vůbec). Popper se pokouší vůči této esencialistické teorii demokracie vyzvednout „jinou“ teorii demokracie stojící na otázce po výměně vládnoucích. Zde se dostává do popředí instituce voléb jakožto falzifikace a s ním i arbitrární pojetí lidu. Jako aplikaci Popperova pojetí demokracie lze chápat jeho trvání na transparentnosti většinové volebního a bipartijního stranického systému. Za možné nedostatky těchto jeho úvah pochopitelně lze uvést fakt, že Popper jim věnuje minimum prostoru a jistě si není vědom mnoha empirických úskalí nesoucí takto radikální příklon k regionálně značně specifickému problému komparativní politikologie.

Analogie demokracie a vědy pak lze vidět u Popperova politického pojetí falzifikace, fallibility, kritice esencialismu či pojetí racionalismu. Standardy, které definoval jako podstatné pro vědecký provoz, chápe jako žádoucí i pro provoz demokratický. Přestože Popper nenabízí ucelenou teorii, lze z jeho útržkovitých formulací poskládat originální příspěvek k politické teorii. Útržkovitost a v jistém smyslu i problematický převod standardů vědeckých na ty politické odůvodňují fakt, že Popperovo myšlení nepatří do hlavního proudu politické teorie. Minimálně v rámci debat uvnitř liberálních pří-

stupů však jeho založení demokracie jakožto epistemologického projektu a s tím spojené hledání standardů proceduralismu má svou relevanci a tvoří specifické téma v rámci liberálního myšlení.